Szilágyi Ákos

A sportvallás[1]

„Mivel Hegel-konferencián voltunk, sörözés közben azt a kérdést tettem fel: ha élne Hegel, vajon nem tartaná-e a sportot azon kategóriák egyikének, amelyekben az abszolút szellem mutatkozik meg? Miként a vallásban, a filozófiában és a művészetben. *Mert a sport ma olyan jelenség, amilyennek Hegel nem ismerte. A sport már-már a vallást helyettesíti. Hegel korában még nem hozta lázba az emberek tömegeit. Számomra az eseményszámba menő futballmeccsek: misék!*”[2]

[1]A tanulmány a kolozsvári *Korunk*, 2012.6.számában jelent meg.

[2] Bohumil Hrabal: *Zsebcselek*. Interjúregény. Kérdező: Szigeti László. Fotográfus: Hrapka Tibor. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 132.l. (Kiemelés – Sz.Á.)

Bohumil Hrabal emlékezik vissza így egy hajdani beszélgetésre, melyet Herbert Marcuséval folytatott valamikor 1968 táján. *A szellem fenomenológiájá*nak e szókratészi értelemben ironikus továbbfejlesztése bizonyára szórakoztatta a néhai „frankfurti iskola" filozófusát, akinek *Egydimenziós ember* című könyve a 68-as radikális diákmozgalmak ideológiai mixtúrájának egyik fontos összetevőjéül szolgált. Az a tétel azonban, hogy a sport a vallás szerepét tölti be a modern társadalmakban, aligha lephette meg, hiszen már fiatalemberként találkozhatott vele Németországban, elsősorban Hans Seiffert nagy visszhangot keltő írásában, aki a sportot *a huszadik század világvallásaként* jellemezte[3], s akitől alighanem a filozófiát fiatal

[3] Lásd Hans Seiffert: *Weltreligion des 20. Jahrhunderts.* In: Der Querschnitt, 1932. XII. Berlin, 385-387.l. Peter Reichel *Der schöne Schein des Dritten Reiches. Faszination und Gewalt des faschizmus* című könyvének 7. fejezetében (Carl Hanser Verlag, 1991. 255-261.l.) az egyik alfejezet címe is Seiffert elhíresült tétele: *Die Religion des 20. Jahrhunderts: Der Sport*. A politikát *esztétizáló* (Walter Benjamin) fasizmus/nácizmus, amely egyfajta totális esztétikai vallást (lényegében totális giccset) csinált a politikából, nem véletlenül a sportban találta meg azt az új kulturális közvetítést, amely a tömeget és az elitet, a faji államot és a fajtiszta népet a pogány vitális erő, az antik szépség és a katonai fegyelem, a háború csodálata jegyében egyesítette. Amikor az 1936-os Olimpiai Játékok megrendezése a még nem egészen kiismert totalitárius náci állam kezébe kerül, az európai demokráciák teljesen figyelmen kívül hagyják a náci „görögség-kultusz", a náci „olimpizmus" és a Pierre de Coubertain báró által a 19. század végén újraalapított, *eredetileg*

éveiben nagykanállal habzsoló Hrabal is meríthette az ötletet, anélkül, hogy a forrásra annyi évtized távolából, meg különben is, emlékezett volna.

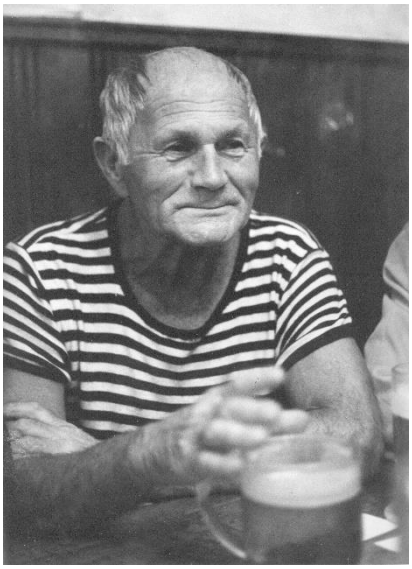

Persze, magától is könnyen juthatott ilyen felismerésre, különösen abban a világállapotban, amely *alaptalanná, üressé, varázstalanná, idegenné, gyökértelenné* vált, és amelyben az „Isten halálával”[4] létrejött

teljességgel liberális olimpizmus közötti poláris ellentétet. A náci „olimpizmus” a fajok, népek egyenlőségét hirdető liberális 19. század végi olimpizmusnak ugyanis szöges ellentéte volt: az Olimpiai Játékok az árja faj vitális fölényének, a faji szépségnek, a faji győzelemre és uralomra hivatottságnak a demonstrációs terepe volt, a sportverseny pedig − mint „a Szépség ünnepe” és az „Akaraterő diadala” − előképe és bizonyos értelemben előszobája is a katonailag megfegyelmezett kollektív test, a háború és a halál fasiszta szépségének. (Lásd ehhez a Leni Riefenstahl filmjeit, közöttük az annak idején remekműként ünnepelt *Berlini Olimpia* című dokumentumfilmjét is behatóan elemző Sontag-esszét: Susan Sontag: *Fülbemászó fasizmus.* In: Uő: *A Szaturnusz jegyében.* Cartaphilus Kiadó, 2003. 83-118. l.) Hans Seiffert elhíresült írására Anne Fleig is hivatkozik a test modern felfogásának változásait vizsgáló monográfiájában: *Körperkultur und Moderne. Robert Musils Ästhetik des Sports.* Walter de Gruyter, Berlin, 2008. 131-132.l. Lásd különösen a könyv Musil és Simmel nézeteit tárgyaló IV. részében a *Sport als Media der Kulturkritik: Als Papa Tennis lernte (1931)* című fejezetét.

[4] Lásd Nietzsche „esztelen emberének” nevezetes mondatáról (Friedrich Nietzsche: *Vidám tudomány.* Világirodalmi Könyvkiadó Vállalat 142-143. l.) Martin Heidegger alapvető értelmezését: Martin Heidegger: *Nietzsche mondása: „Isten halott”.* In Uő: *Rejtekutak*. Osiris Kiadó, 2006. 221. l. *Hit és tudás* című értekezésének végén már a fiatal Hegel is arról az „érzésről” beszél, „melyen az újabb kor vallása nyugszik: nevezetesen hogy Isten maga halott”. (G. W. Hegel – F. W. J. Schelling: *Hit és tudás.* Osiris – Gond, 2001. 393. l.). Lásd még: Tatár György: *»Isten halott« – Gondolatok egy gyászjelentéshez*. In Uő: *Pompeji és Titanic.* Atlantisz, 1993. 161-175.l.; Szilágyi Ákos: *Egy mondat installációja.* In: Uő: *Halálbarokk*. Palatinus, 2007. 242-276.l.

metafizikai űr szívóhatása következtében szinte minden elkülönült kultúrateremtő gyakorlat hajlamos volt vallásként meghatározni magát, valamilyen − egyéni, egyetemes vagy politikai − értelemben vallássá válni a régi vallás helyett. Mivel a vallási világállapot megszűnt, bármi vallássá válhatott, pontosabban vallásként funkcionálhatott az izolált egyének és az illuzórikus közösségek számára. Egymás után − gyakran egymással vetélkedve − bukkant fel a művészetvallás, a politikavallás, a tudományvallás, a pénzvallás (vagy piacvallás), és aztán végeláthatatlan sorban a forradalomvallás, szerelemvallás, szex-vallás, munkavallás, nem beszélve a történelmi egyházakkal eljegyzett vallások felbomlásáról és a helyükre nyomuló „new age”-es magánvallásokról, szektavallásokról, fogyasztói módon áthangszerelt élményvallásokról. Az „Istentől elhagyott” világban − paradox módon − bármi helyettesítheti Istent, akár egy futball-labda is. A metafizikai űr szívdermesztő sötétségében, a Semmivel szemben szó szerint *bármi* vallássá válhat (bizonyos értelemben vallássá fajulhat). A hagyományos vallás helyére lépő − alkalmi vagy többé-kevésbé ritualizált − pótvallások hosszú és mindmáig egyre bővülő sorában a sportvallás csak egy volt a sok közül, bár talán a legnagyobb hatású is, hiszen a formálódása során eltelt másfél száz év alatt csakugyan világvallássá vált, még ha egyházát a nemzetek fölötti „sportvilágállam” hierarchikus szervezetei, papságát a látványosságipar menedzsererei, híveit

pedig a világrendezvények „liturgiáinak” felhevült nézői tömegei alkotják is − képernyőkön innen, lelátókon túl.

De Hrabal és Marcuse sörfilozófiai sétájának a sportvallásra való utaláson kívül volt még egy újdonsága és ehhez már valóban egy mindenféle szemellenzőtől − az akadémiai filozófia szemellenzőitől is − mentes író képzelőerejének szabad szárnyalására volt szükség, jelesül, hogy a sport egyáltalán szóba hozható filozófiai kérdésként, tekintettel a filozófia akkor már

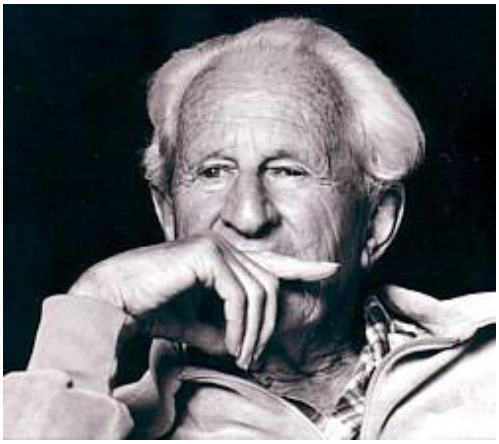

csaknem száz éven át tartó hallgatására, teljes érdektelenségére vagy tanácstalanságára a sport minden életszférát átfogó és átható kulturális képződménye előtt. A hatvanas évek vége, amikor Hrabal Marcusénak a sportról beszél, egyszersmind a *sportfilozófia* − egy új filozófiai szakdiszciplína − születésének időszaka is, legalábbis Amerikában. A hatvanas években jelennek meg az első amerikai sportfilozófiai alapvetések[5] , és 1974-ben indul a *Journal of Philosophy of Sport*, amely a sportfilozófiai

[5] A kezdetet H. Slusher 1967-es *Man, Sport, and Existence: a Critical Analysis (*Philadelphia, Lea and Febiger) és Paul Weiss: *Sport: a Philosophic Inquiry*. (Carbondale, Southern Illinois Press, 1969.) című művei jelzik. Lásd még: D. Hyland: *Philosophy of Sport.* New York, Paragon House, 1990. Az utóbbi tíz évben − a korábban is rendkívül eleven sportszociológia mellett − a sportfilozófiának Magyarországon vannak képviselői, de az amerikai sportfilozófia műveivel összehasonlítható művek nem születtek, még az alapszövegek sincsenek magyarra fordítva. Lásd például a 2000-ben indult kétnyelvű *Magyar Sporttudományi Szemle* angol nyelvű közleményét, a lengyel Jerzy Kosiewicz *Consideration on Philosophy of Sport* című előadásának szövegét, amely mellesleg mindenféle önálló, az általános filozófiától elkülöníthető sportfilozófia lehetőségét elveti (In *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2007. 1. (29) szám, 19-23.l.).

gondolkodás valóságos kincsestárává lett az azóta eltelt évtizedek során.

A sportfilozófia persze inkább az amerikai filozófiai pragmatizmussal, semmint a hegeli szellemfilozófiával jegyezte el magát[6], márpedig a sportfilozófiai pragmatizmushoz Marcusénak − noha Németországból történt emigrációját követően élete nagy részét Amerikában élte le − vajmi kevés kevés köze volt. Ugyanakkor a 68-as ifjúsági mozgalmakat meghatározó ellenkultúrának ideológiát adó „érzéki felszabadítás" teoretikusától aligha lehetett idegen az örömmel, egészséggel, játékkal (és nem a szenvedéssel, a betegséggel és erőszakkal) eljegyzett *testiség* kultúrája, annál is inkább, mert a sport − szórakoztatóipari szolgáltatássá, látványsportpiaci termékké, pénztermelő nagyüzemmé válásának mértékében − éppen azt mutatta meg, hogyan alakul át a felszabadított érzékiség, a szabad emberi test öncélú erőkifejtése, a közös játék öröme sivár hajtássá, robottá, hogyan tagozódik be a szabad játék a fegyelmi társadalom munkaszervezetébe, az amatőrsport és tömegsport a profikkal dolgozó és profitszerzésre irányuló szórakoztatóipari termelés rendjébe[7], hogyan válik a sport egyfajta gályarabsággá, amelyben a gálya szerepét maga a test tölti be, a gályamunkás pedig a teste kizsákmányolásából élő sportoló, aki legjobb vitális értékeit − életerejét, játékkedvét, egészségét − áldozza fel a haszonszerzés és a profitmaximalizálás oltárán, amely körül a nagy üzlet − a látványosságüzlet, a sportfelszerelés-üzlet és a politika-üzlet −

[6] Az amerikai sportfilozófia történetéről lásd: William J. Morgan. *The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture Regarding Its Future*. In: Handbook of Sports Studies. (Szerk.: Jay Coakley és Eric Dunning), London, Sage, 2003. 205-212.l.

[7] Lásd ehhez: David Rowe: *Popular Cultures. Rock Music, Sport and the Politics of Pleasure.* London, 1995.

„áldozópapjai”: a klubok tulajdonosai, a sportmenedzserek, a médiakonszernek urai, a sportfelszerelések gyártói, a sportmárkák fejlesztői, az államok vezetői és gazdasági, pénzügyi csatlósai tolonganak[8], ahogyan egykor a Római Birodalomban, ebben az első látványosság-államban tolongtak a cirkuszi fogathajtó versenyek, a sztárolt fogathajtók, a „kékek” és „zöldek” cirkuszpártjai körül az akkori impresszáriók és látványosság-szervezők és maguk az imperátorok is[9].

---

[8] Lásd ehhez: Allen Cuttmann: *Games and Empires. Modern Sport and Cultural Imperialism.* New York, 1994.

[9] A császárkori Rómában (a régiben és *Nea Romé*nak nevezett újban, vagyis Konstantinápolyban is) a *factio*k, vagyis a cirkusz-pártok eredetileg azért jöttek létre, hogy megszervezzék a futtatásokat, vagyis a lóversenyeket – a cirkuszi ingyen-látványosságok (*circenses*) központi eseményét, fokozatosan azonban rivalizálásuk és küzdelmük kezdte átszőni a korabeli rómaiak egész életét. A kék és a zöld szín eredetileg annak a két factio-nak − pártnak vagy istállónak – a színe volt, amelyek a kocsiversenyekre csapatokat állítottak ki (*factio veneta, factio prasina*). A nézők a százezres lelátók messzeségéből nemigen láthattak mást, mint a kocsihajtók öltözékének kéken és zölden villanó foltjait, a kocsikerekekre erősített kék és zöld szalagok lobogását. A lelátók tömegének, és fokozatosan az egész birodalomnak ez a cirkuszi „pártosodása” ahhoz hasonló, vagy még annál is rosszabb tébolyba kergette a régieket, mint utódaikat két évezreddel később Európa-szerte a futballcsapatok színe: „A pártra (mármint a kékek és zöldek pártjára) költik az emberek vagyonukat, a pártért szenvedik el a kínzatást és a halált, a pártért követnek el bűntetteket. A pártérdek megelőzi a családot, a nemzetséget, a hazát és a törvényt. Egyfajta szédület fogja el a férfiakat és az asszonyokat egyaránt; olyan ez, mint valami általánosan elterjedt elmekór.” (Sir Galahad: *Bizánc.* Athenaeum Kiadás, é.n. 99. l.) „Előnyt nyer a zöld és a nép egyszerre már levert; a kék nyeri az előnyt: most a nép másik része búsul; anélkül, hogy bárminő hasznuk volna belőle, szenvedélyesen ujjonganak és anélkül, hogy bármi kárt szenvednének, a legmélyebb fájdalmat érzik – írja a VI. században *Világtörténet* (Chronica) című művében Cassiodorus. – Akár Nero, akár Marcus Aurelius kormányozta a világot, akár csend volt a birodalomban, akár polgárháború dúlt, akár fenyegették határait a barbárok, akár diadalmasan visszaverték őket a légiók: Rómában nagyok és kicsinyek, szabadok és rabszolgák, férfiak és nők csak azt kérdezték, vajon a kékek fognak-e győzni, vagy a zöldek.”((Idézi: Sir Galahad, i.m. 99.l.) „Ha a zöldek a cirkuszban veszítenének – írja Juvenalis –, Róma úgy meg volna döbbenve, mint a cannae-i vereség után.” (U. o.) A cirkuszi játékszenvedély nyomai még a korabeli temetők síremlékein is fellelhetők: például egy kamaszfiú sírkövére édesanyja a következő sort vésette fel: „Coecilius Pudensnek, a kékek párthívének”. Olyan ez, mintha ma ezt vésetné valaki a fia sírjára: „X.

A sportvallás mint tömegkulturális élményszolgáltatás

A sport az utóbbi száz évben vált a modern társadalmak legjellegzetesebb és leghatalmasabb tömegkulturális

Y., élt tizenkilenc évet, a Fradi szurkolója volt." Egy-egy factio mai szemmel nézve voltaképpen birodalmi léptékű sportegyesület és a római látványosságipar nagyszabású üzleti vállalkozása volt, kiterjedt pénzügyi-gazdasági infrastruktúrával, információs- és propagandahálózattal. *Familia gladiatoria*nak megfelelő *familia quadrigaria* akár száz főt is számlálhatott, elég a hozzá tartozó alkalmazottak jegyzékét szemügyre venni: „a doctorok mellett, kiknek dolga volt a kezdőket megtanítani a versenykocsin való megállás nehéz művészetére, a kocsihajtókon és a lóápolókon kívül alkalmaztak kerékgyártókat, nyergeseket, sőt még lószerszámdíszek gyártására szakosodott mesterembereket is − nem beszélve az adminisztrációról, amelyet egy ilyen bonyolult szervezet megkövetelt. És vegyük számba, hány embert kellett kiállítani, amikor egyetlen játéknapon huszonnégy futamot rendeztek − még ha sejtjük is, hogy mindegyik hajtó többször rajthoz állt." (Roland Auguet: *Kegyetlenség és civilizáció.* Európa Könyvkiadó, 1978. 200-201.l.) Lásd bővebben a kékek és a zöldek történetéről: Alan Cameron: *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium.* Oxford University Press, 1976. Lásd minderről bővebben e sorok írójának *A kékek és a zöldek* című könyve azonos című első fejezetét (i.m. Palatinus, 2010. 59-129.l.) A könyv pdf-formátumban olvasható a szerző honlapján: http://www.szilagyiakos.hu/__dokuments/szilagyi_kekekzoldek2.pdf

képződményévé: egyszerre tömegsport és látványsport, unaloműző szabadidő-tevékenység és szórakoztató néznivaló, hobbi, szakma, ipar, kereskedelmi üzletág. A sport − a szülőhazájának[10] tekintett − Angliából indult el világkörüli hódító útjára és jutott el az arisztokratikus 18-19. századi kezdetektől a kötelezővé tett kollégiumi sportoláson, majd a tömegsporton, az első klubokon és sportszövetségeken, az olimpiai eszme 19. század végi liberális-pacifista szellemű újraélesztésén keresztül a totális államok sportkultuszáig, és vált a 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően a globalizált-mediatizált tömegkultúra legjövedelmezőbb látványosságipari szolgáltatásává.

A sport mindazonáltal a tömegkultúra leginkább ritualizált rendszere, melynek szigorúan kötött szabályai, dramatikus felépítése mindenki számára áttetszően érthetőek (bárki könnyen beavatást nyerhet a játék rendjébe a játékosi vagy a szurkolói-nézői részvétel által); a sportjátékokban, különösen a csapatjátékokban minden alkalommal ugyanaz ugyanúgy és ugyanazért játszódik le, miközben a játékosok és a nézők folyamatosan cserélődnek, és miközben minden egyes játszma

---

[10] Maga a *sport* szó is Angliából került át a 19. század második felében a kontinensre, és honosodott meg a nemzeti nyelvekben, így a magyarban is. Az angol *sport* szó etimológiailag ugyan az ófrancia „desport"-ból (szórakozás, élvezet) származik, de egészen újfajta tevékenységet jelöltek vele, amely a 18. század előtt még Angliában sem létezett. Az újfajta jelenséget megnevező és ezért is fordíthatatlan angol *sport* terminus és az angol sportszakkifejezések történetéhez lásd: Elias Norbert: *The Genesis of Sport as a Sociological Problem.* In *The Sociology of Sport. A Selection of Readings.* (Szerk.: Eric Dunning), Frank Cass & Co., London, 1971. 87–89.l. Magyarul: Norbert Elias: *A sport eredete mint szociológiai probléma. Replika,* 1998. március (29. szám), 41-54.l. Az angol felsőbb osztályok szabadidő-töltésének „sportizálódásáról" lásd még: Norbert Elias: *Esszé a sportról és az erőszakról.* In: Sic Itur ad Astra, 62. szám (2011)

egyszeri és megismételhetetlen; a sport végletes tömegszenvedélyekkel dolgozik és extatikus élményközösségbe forrasztja az izolált privátegyéneket az övéik iránti rajongás és az ellenfél iránti harag, megvetés vagy gyűlölet jegyében; a sportnak is megvannak a maga szentjei, mártírjai (avagy hát bálványai, fétisei), akik előtt közönségük leborul és akiket vallásosan tisztel; megvan a játék liturgiája és a hozzátartozó rituális kellékek (zászlók, címerek, jelszavak, indulók, himnuszok, lelátói ráolvasó rigmusok: áldás- és átokmondókák, dicsőítő kórusénekek, törzsi-szurkolói identitást kifejező ruhadarabok, testdíszek és bőrtetoválások); megvannak a sportvallás szent ereklyéi és ikonjai is (a sportolók érintésereklyéi: autogrammok, mezek, nézőtérre

kipattant labdák, és persze a sztárok „szentképei”: minden elképzelhető felületen és elképzelhető módon megjelenő „kiábrázolásaik”: fotók, kisplasztikák, játékfigurák); végezetül a sportnak is megvan a maga másvilága, üdvígérete és üdvgyakorlata is.

De ha igaz, hogy a sport vallási funkciót tölt be a modern társadalomban, akkor mindenesetre *élményvallásként* tölti be ezt a

funkciót. A sport a későmodern élménytársadalom (Erlebnisgesellschaft[11]) tömegvallása: élményszolgáltatás, melyhez a magányos tömeg (a lelátókon szorongó vagy képernyők előtt üldögélő *izolált privátemberek* tömege) juthat hozzá megfelelő ellenszolgáltatásért[12]. A tömeg nem társas *együttlétet* jelent, hanem atomizált piaci bámészkodók és csellengők *egymás mellettiségét,* akiket ugyanolyan jeges űr választ el egymástól, mint bárkit bárkitől, aki a modern tömegtársadalom helyszínein − a tömegközlekedésben, a tömegkereskedelemben, a tömeglátványosságokon, a tömegtüntetéseken − akarva vagy akaratlanul a tömeg részévé válik. A tömeg persze nemcsak távollét, idegenség, magány, hanem − mint azt már Baudelaire felfedezte[13] − egyfajta mámor is: sodródás és feloldódás a

[11]Az élménytársadalom fogalmáról lásd Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kutursociologie der Gegenwart.* Canous Bibliothek, Frakfurt am Main, 1992. (Magyarul a könyv első fejezetéből jelent meg hosszabb részlet: *Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája.* In Szociológiai Figyelő, 2000. 1-2. szám, 135-158. l.) Lásd még: Éber Márk Ádám: *Élménytársadalom.* ELTE Társadalomtudományi Kar, 2007.

[12] Azt, hogy a későmodern társadalmakban mekkora tömeg él a sport − különösen persze a globális játékká vált futball − bűvkörében, jól érzékelteti egy a több, mint tíz évvel ezelőtti adatsor: 2002-ben a Koreában megrendezett labdarugó világbajnokságon a szakértők közel 30 millárd televíziós kapcsolást rögzítettek. A Föld akkor még csak 6,2 milliárd lakójának mindegyike több mint négyszer kapcsolta be a készülékét, hogy megnézze a világbajnokság mérkőzéseit. De a globális médiaeseménnyé vált futball nagy hatást gyakorol a sporttevékenység aktivizálódására szerte a világon. A FIFA (Federation Internationale de Football Association) Big Count statisztikai vizsgálata szerint 2000-ben a futballt játszók átlagos száma 242 millió volt, ami a Föld lakosságának akkor 4, 1 %-át tette ki. Magának a FIFA-nak 207 társult szervezete van, ami azt jelenti, hogy nemzetközi kiterjedtsége szélesebb, mint az ENSZ-é. És ezek a számok − főleg a nézőszámok és kapcsolási számok − az utóbbi 8-10 évben tovább gyorsuló informatikai forradalommal és a globalizációval csak még tovább nőttek. (Christiane Eisenberg: *Aus Politik und Zeitgeschichte.* In Das Parlament, 2004. 26. szám, 7.l.)

[13] „A tömegbe keveredés öröme a szám sokszorozódásán érzett élvezet rejtelmes kifejezése. Minden szám. A szám ott van mindenben. A szám ott van az egyénben. A mámor szám.” És: „A nagyvárosok vallásos mámora. −

káoszban, semmivé-válás, extatikus önmagunkon-kívül-lét, vagyis önfeledés és létfeledés, ennyiben pedig az izolált magánegyének számára a „celláikból" való szabadulással egyenlő. A teatralizált látványsport, a sportünnep mint tömeges néznivaló biztosítja az erőfeszítés és ellenállás nélküli feloldódást − felszívódást, eltűnést − valami másban, ami az egyéneken túl van. A véletlen egyének már csak így, önmaguktól megszabadulva, extatikusan képesek kapcsolatba lépni egymással, már ha az eszméletvesztésben, az ön-kívületben bekövetkező eggyé-válás kapcsolatnak nevezhető. Ha igaz, hogy *élni* annyi, mint emberek között lenni[14], mint együtt lenni

Pantheizmus. Én mindenki vagyok; mindenki én. Forgatag." (*Charles Baudelaire Válogatott művei.* Európa Kiadó, 1964. 331-332.l.)

[14] Itt csak utalhatok rá, hogy az *emberi* életnek mint társas életnek, közös életnek, együtt-létezésben való életnek az elgondolása végigkíséri a civilizáció történetét és akkor is érvényben marad (csak negatív értelemben), amikor minden közösség szétesik, minden egész darabokban. A homo sacer *puszta élete* (nuda vita) vagy a *kiközösítés* (száműzetés vagy kiátkozás, exkommunikáció) azért volt rosszabb a halálnál is a rómaiak (illetve az egyházi kiközösítés a keresztény emberek számára), mert számukra nem volt elképzelhető élet a közös világon, a társadalmon kívül: a puszta biológiai élet semminek, árnyéklétnek, egyfajta halálállapotban való tengődésnek, élőhalottá válásnak számított. Ezért tekintették a büntetőgyakorlatban olykor a halálítéletnél is súlyosabb büntetésnek a kiközösítést, a száműzetést mint olyan *élettől való megfosztást*, amely életfogytig (vagy inkább: halálfogytig) tart. A rómaiak úgy értelmezték az életet, „hogy az *inter homine esse*, azaz emberek társaságában, emberek között lenni (a halált pedig úgy, hogy *sinere inter homine esse*, azaz nem lenni többé emberek között)" − írja Hannah Arendt. (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok.* Gond Kiadó − Palatinus

másokkal, mint egymás társának lenni, akkor a sportvallás feltétlenül életpótlék is. Pótlék, hiszen az egymástól elválasztott, izolált privátegyéneknek be kell érniük az együtt-lét, a társas lét *látszatával, a közösség illúziójával*. Az extatikus (gyakran erőszakkal párosuló) kitörések – lelátókon és a

játékpályán is – a maguk körül pörgő-forgó dervisek önfeledt rajongását idézik. A tömegben megolvadnak az egyéneket egymástól (valójában önmaguktól is) elválasztó jégfalak, lehullanak a fegyelmi társadalom béklyói, meggyengülnek a civilizációs elfojtások és társadalmi gátlások és az *izolált privátegyének* viselkedése fel- s olykor elszabadul. Ebben az extatikus légkörben kerül aztán a huliganizmus címszó alatt

Kiadó, 2002. 256.l.) Egy másik tanulmányában kiemeli, hogy ez a társaslét, együttlét az ókori keresztény felfogásban még a halállal sem ér véget: „egyetlen embernek sem kell megválnia más emberek társaságától, még ha a halállal el is kell hagynia a földet (…) *Socialis est vita sanctorum*" − idézi Szent Ágostont −, még a szentek élete is más emberekkel együtt élt élet." (Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* Osiris Kiadó − Readers International, 1995. 82.l.) De hisz még a keresztény liturgia középpontjában álló *communió* (görögül *koinónia*) is nem más, mint minden egyes ember *közösségre lépése* Istenben mindenki mással. „Együtt leszünk!" − így szól az üdvözült állapot meghatározása az Újszövetségben. A kárhozat − a bűn és szenvedés − állapota az elválasztottsággal, az izolációval, az egyes embernek a maga különlétébe való bezártságával, lényegében az időbe és ezzel a halálba zártsággal azonos.

összefoglalt lelátói és utcai rendbontásokra, erőszak-

kitörésekre, nemkülönben azokra a magánszámokra, amelyekkel a lelátói tömegből kiemelkedő nárcisztikus privátegyének egy pillanatra a kamerák figyelmének középpontjába kerülhetnek, egy percre világsztárokká, celebekké válhatnak. Ezek a stadion-attrakciók vagy lelátói magánszámok semmiféle közösségi vagy szellemi jelentést nem hordozó önmutogató-show-k, függetlenül attól, hogy a tömegből kiemelkedő alkalmi „showman” a törvény határát is átlépi-e, vagy az utolsó pillanatban megáll a határnál, esetleg csak szimbolikusan − a verbalitás, a jelmez, a testi viselkedés síkján − lép át minden határt − fenyegető mutogatások, gyalázkodó fogadkozások, lelátói kórusműként előadott megsemmisítő átkozódások formájában.

A sportvallás − megváltás-vallás: a társtalanságtól, az élet sivárságától vált meg. Ezért is olyan fontos az illuzórikus

közösség, amelyre a sportolók teljesítménye, az egyéni vagy csapat-győzelem vonatkozik, merőben függetlenül attól, hogy ennek az illuzórikus közösségnek politikai színezete van-e (nemzet, párt, különféle etnikai csoportok) vagy merőben privátjellegű és a fogyasztó piaci márka-választásának körén belül marad. Ahogyan a globalizált piaci termékként forgalmazott divatstílusoknak/életstílusoknak, popsztároknak, média-celebeknek *bárki* lehet a „fan”-ja, úgy ma már, a globalizálódott − a helyi, nemzeti, etnikai kulturális vagy politikai kontextusokból kiágyazódott − sport világában bárki bármely − nemzeti vagy etnikai tekintetben általában igen tarka összetételű − csapattal azonosulhat, bármilyen nemzetiségű, istenített-bálványozott csodacsatár vagy tenisz-virtuóz „fan”-jává, azaz fanatikus szurkolójává, rajongójává válhat. Ez a rajongás egyfajta istenszerelem: feltétel nélküli azonosulás a szóbanforgó istenséggel (legtöbbször ikonján és érintésereklyéin keresztül), amelyre annál könnyebben kapható valaki, minél kevésbé érzi magát biztonságban egyedül, minél kevésbé áll meg a saját lábán, minél erősebb benne a késztetés arra, hogy föladja, elfelejtse önmagát, egész életét, és helyette a sztár, a celeb illuzórikus istenségében részesülve, maga is istenüljön kissé.

A választás a globális piacon realizálódik, ennek megfelelően tétje sem több a fogyasztói élvezetnél, bárhogy csomagolják és adják el ideológiailag a terméket a látványosságipar vagy a látványosság-állam reklámszakemberei.

A posztnemzeti politikai világállapotban[15], amikor a szuverén területi nemzetállamok fennállnak még, de mindinkább elveszítik gazdasági létalapjukat, kulturális és politikai integratív erejüket, erkölcsi kohéziójukat, úgy látszik − a huszadik század nagy kitérője után − a sport is *depolitizálódik, privatizálódik*, puszta szórakozássá, látványossággá, szabadidő-tevékenységgé válik, ezért egyre kevésbé alkalmas arra, hogy *a politikai nemzetvallás* jól bevált identitásképző eszközeként használják fel. Ez a képlet a múlté, bár van helyette más. A politika − első hallásra paradox módon − maga is depolitizálódóban van: mindinkább kénytelen a tömegkultúra esztétikai hatáseszközeivel dolgozni, ideológiai témáit és megjelenésmódját privatizálni, bulvárosítani. A politikus már nem az ideologikusan értelmezett magaskultúra reprezentánsaihoz,

[15] Lásd Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot.* L'Harmattan, 2006.

hanem a populáris kultúra, a tömegkultúra mediatizált szereplőihez, a sztárokhoz és celebekhez dörgölőzik, előszeretettel jelenik meg társaságukban, veszi át műfajaikat, stílusukat, nyelvüket. A politikának – a totális médiumokban zajló − közeledése és részbeni összeolvadása a populáris kultúrával hozza magával − a tömegszuggesztióval, érzelmi érvekkel, látványos média-effektusokkal − dolgozó populizmus térnyerését egész Európában és Amerikában is, a pártok, a szakpolitikusok, a parlamentek, a racionális politizálás rovására, továbbá tömegkulturális celebek, sztárok – hirtelen ötlettől vagy anyagi érdektől vezérelt – indulását és olykor elsöprő sikerét a parlamenti választásokon.

Mindenesetre a „sportnemzet" ideologikus és változatos politikai célokra használt huszadik századi fogalma szertefoszlóban van: a sport − mint látványsport és mint tömegsport is − *újra* privátüggyé válik. Újra, hiszen a 19. század végéig, sőt, egészen az első világháborúig alapvetően az volt, csak aztán lett a sportból politika, míg ma mindenekelőtt globális üzleti vállalkozás[16], és mind a sportlátványosság előállítója, mind ennek

[16] A sportipar globalizációjának legújabb etapjai: 1. a sportolók és edzők mindenféle helyi, nemzeti, érzelmi, politikai, erkölcsi megfontolástól szabad, kizárólag jövedelemszerzés-motiválta globális migrációja, folytonos ide-odaszerződése, ami ma már nemcsak a Bajnokok Ligáiban szereplő csapatok, de a nemzeti válogatottak összetételét is a felismerhetetlenségig megváltoztatja; 2. a sportszerek és sportfelszerelések hatalmas transznacionális piaca jött létre és hovatovább teljesen a gyártók ellenőrzése alá kerül a sportlátványosságok megszervezése, gyakran maguk a sztársportolók és sztárklubok is; 3. a sport globális mediatizációja: a látványsport minden médiafelületen jelen van; szakosított sportcsatornák sokasága jelent meg; sportcelebek vagy sportsztárok nemzetközi marketingje; új − döntően amerikai eredetű − nemzetközi minták megjelenése a piacon, amelyekhez a nemzeti sportágak kénytelenek alkalmazkodni. Lásd erről bővebben: Maguire J.: *Global Sport: Identies, Societies, Civilizations.* Cambridge, 1999. Rowe D.: *Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity.* Maidenhead, 2004.; Lásd ehhez egy friss magyar példa kitűnő

fogyasztója a saját priváthasznát, illetve saját privátörömét keresi

és találja meg benne. Nem csoda, hogy a hagyományos futballközvélemény megrökönyödve vagy aggodalommal konstatálja, hogy a labdarúgás kommercializálódása a szurkolói vagy nézői attitűdök mélyreható átalakulásához vezetett[17]. A mediatizált labdarúgás nézőinek milliói, sőt, százmilliói (közöttük ma már legalább felerészben nők) a futballt pusztán a játék örömeért, izgalmáért − kikapcsolódásként, szórakozásként − nézik, hol ennek, hol annak a nagyhírű csapatnak szurkolva, úgy váltogatva kedvenceiket, mint az inget, ami korábban elképzelhetetlen volt, olyan szoros kötelék fűzte a szurkolói táborokat saját klubjaikhoz vagy nemzeti válogatottjaikhoz[18].

Ezek a szurkolói táborok ma is léteznek különféle aktív, fanatikus kisebbséget képezve a klubok körül, amelyek azonban – mivel a bekamerázott globális pálya világközönsége előtt játszanak − anyagilag már nem szorulnak rá a szurkolói törzsközönségre, a fanatikus szurkolókra pedig különösképpen

elemzését: Dénes Ferenc: *Mindent a vevőért! A veszprémi Himnusz-éneklésről.* In Magyar Narancs, 2012.április 12. 50-51.l.

[17] Lásd erről bővebben: Christiane Eisenberg (Hg.). *Fujlball, soccer, calcio. Ein englischer Sport auf seinem Weg um die Welt.* München, 1997.
[18] Lásd ehhez: Hadas Miklós − Karádi Viktor: *Futball és társadalmi identitás.* In Replika, 1995. 17-18. szám, 89-120.l

nem tartanak igényt, mert ezek gyakran nemcsak erkölcsi, hanem anyagi kárt is okoznak klubjuknak, amely felelősséget visel közönségének viselkedéséért, a pályán zajló eseményekért és különféle büntetőszankcióknak teszi ki magát, ha nem képes megfékezni fanatikusai őrjöngését.

Az újfajta, nagyrészt televíziós nézőközönség kötődése a klubokhoz egészen laza: az ilyen néző elsősorban tetszetős játékot, sok gólt, drámát akar látni, inkább az élményre, mint egy-egy klubra orientálódik. Hasonlóképpen: a futballcsapatok is egyre

kevésbé orientálódhatnak valamilyen jellegzetes szociális (leggyakrabban származási) csoportra: a kamerák előtt a világközönségnek kell játszaniuk, ezért aztán a mérkőzések − kulturális vagy politikai értelemben − egyre sterilebbé, egyre absztraktabbá válnak. Még a válogatottak közötti összecsapások

nemzeti emblematikája is egyre formálisabb, amit nem cáfol, inkább megerősít a lelátókon nemzeti zászlókba öltözött, óriási méretű nemzeti jelképeket felmutató, transzparenseket magasba emelő, hazafias jelszavakat skandáló, szüntelen a nemzeti himnuszra rázendítő tömeg: a jelképeknek ez a túlzó, extravagáns használata nem annyira a közös identitást fejezi ki, mint inkább a *jelképhasználó* privátegyén krónikus identitáshiányát, kétségbeesett identitáskeresését és illuzórikus identitását. Éppen a jelképi reprezentáció barokkos túlburjánzása és groteszk felnagyítása vall a valóságos közösség, a közös identitás, a közös érzület hiányára vagy megcsappanására: már csak ilyen túlzó módon, az identitás-kellékeknek ezzel a mértéktelen felhalmozásával, felnagyításával lehet a közösség − a közös identitás − helyén tátongó űrt elfedni és a közösségbe vetett hitet − látszólag legalábbis − pótolni. Ráadásul a hagyományos jelképek meghökkentő tálalása, különcködő túlfeszítése mögött nem a közös identitás, közös hagyomány, közös érzület húzódik

meg, hanem a képbe kerülésért mindenre kész privátegyének feltűnési vágya, önimádata: a lelátókon nemzeti vagy klub-színekbe, jelmezekbe, maszkokba öltözött egyéni és törzsi *nárcizmusok* játékos-agresszív vetélkedése zajlik.

A játék játéktalanítása

A tisztán szórakoztató játéktevékenység[19] a 18. században alakult át Angliában (legalábbis részlegesen) sporttevékenységgé, amiben a játékszabályok szigorú racionalizálásán, a specializáción kívül a jövedelemszerzés játszott meghatározó szerepet (maga a jövedelem részben a munkaként, professzionálisan végzett játéktevékenységből, részben a fogadásokból származott). „A sport fejlődése a 19. század utolsó negyede óta olyan, hogy a játékot mind komolyabbnak fogják fel − írja sokat hivatkozott műve záró részében Johan Huizinga. − A szabályok szigorúbbakká válnak, és mind finomabban dolgozzák ki őket. A teljesítmények mind jobbak lesznek. (…) Mármost a játék egyre növekvő fegyelmezésével és rendszerezésével hosszabb időre elvész valami a tiszta játéktartalomból. Ez nyilvánul meg a játékosoknak

[19] A szórakozás egyik első, alighanem mindmáig legmélyebbre hatoló elemzését Blaise Pascal adta a *Gondolatok*ban az Újkor hajnalán, a 17. században. De ő még nem a közösség életétől elvágott, „szobájából folyton kimászkáló" modern privátember sajátos élethelyzetében, a modern unalomban, hanem az emberi lény „gyarló és halandó állapotának természetes nyomorúságában" lelte föl a szórakozásba menekülés okát: a szórakozás (csakúgy, mint az örökös tennivalók, kötelezettségek, gondok) védelmet jelentenek számára a halál és nyomorúság gondolata ellen, elterelik ezekről figyelmét. A játék izgató céljai, a képzelt tárgyak által felkorbácsolt vágyak elfedik az ember előtt saját igazi állapotát, nem engedik, hogy önmagával foglalkozzon és rádöbbenjen arra, micsoda is ő, honnan jön és hová tart. Természetesen ez már jellegzetesen modern reflektálás az ember helyére és helyzetére a világban. (Blaise Pascal: *Gondolatok*. Gondolat Kiadó, 1978. 58-65.l.)

professzionistákra és amatőrökre való felosztásában. A játékcsoport megkülönbözteti azokat, akiknek a játék már nem játék, és azokat, akik bár sokat tudnak, mégis igazi játékosok

maradnak. *A profeszszionista magatartása nem igazi játékattitűd már; a játék önkéntessége és gondtalansága hiányzik belőle. Lassankint a modern társadalomban a sport mind jobban eltávolodik a tiszta játék-légkörtől és sui genereis-elem lesz belőle: már nem játék, de mégsem komolyság.* A mai társadalmi életben a sport a voltaképpeni kulturfolyamat mellett fut, rajta kívül zajlik le. Az archaikus kultúrákban a versenyek szent ünnepek részei voltak, és mint szent és üdvös hatású cselekvések nélkülözhetetlenek. A kultusszal való ily benső összefüggés elvész a modern sportban: teljesen áhítatmentes, nincs már organikus kapcsolata a közösség szervezetével, még akkor sem, ha valamely kormányzó hatalom írja elő gyakorlását. (…) Ez a felfogás egyenesen ellentmond az elterjedt véleménynek, amely szerint *kultúránk* legjellegzetesebb játékeleme a sport. Sajnos egyáltalában nem az, hiszen játéktartalmának legjobb részét vesztette el. A játék túlságosan komollyá vált, a játékhangulat többé-kevésbé eltűnt belőle. (…) A sportnál olyan tevékenységgel van dolgunk, amely tudatosan és elismerten játék, de technikai szervezettség, anyagi felszerelés és tudományos átgondoltság oly magas fokra emelték, hogy a kollektív, nyilvános gyakorlatból csaknem kiveszett a játékhangulat. (…) A sport tehát olyan játék, amely komollyá

merevedett, de amelyet még játéknak éreznek; a másik komoly foglalkozás, amely játékká lesz, de továbbra is komoly munkának számít.”[20]

Huizinga gondolatmenetében a sport professzionalizálódása, munkává, szakmává, üzletté válása áll szemben a kultúrát konstituáló és minden kulturális megnyilatkozást átható játék „komolytalanságával”, ami azonban valójában a lehető legnagyobb, mert a szükségesség és hasznosság világának hamis és egyoldalú komolyságán túlemelkedő komolyságot, a szakralitás komolyságát, egy minden földi komolyságon és komolytalanságon túlmenő komolyságot jelent. A paradicsomi egész-lét, az eredendő bűn törését még nem ismerő egység isteni vagy angyali komolysága (vagy legalábbis ennek visszfénye) jelenik meg a játékban. Innen a játék szakrális jelentősége az archaikus társadalmakban, az ókorban és középkorban is, ezért hatja át *a játékelv* (az agonalitás szelleme) az archaikus élet minden nagy képződményét és jelentősebb vállalkozását − vallási kultusztól a vadászaton át a háborúig. A játék a mindennapi élet nyűgeitől és gondjaitól, a gyakorlatias hasznosságtól és a biológiai szükségességtől való szabadságot − az anyagi élet komolyságának felfüggesztését, az ünnep *másik világába* való belépést − jelentette a vallási világállapot emberei számára, aminek vajmi kevés köze van az életfolyamattól elkülönült játék mai értelemben vett szórakoztató funkciójához (annál is inkább, hiszen a játék ezekben a kultúrákban eleve nem is különült el az életfolyamattól, továbbá nem unaloműző, kikapcsoló, létfeledtető funkciót töltött be, hanem az igazi létben

[20] Johan Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására.* Athenaeum, 1944. 207-208.l.

való megmerítkezést, az igazi életbe való visszatérést vagy átlépést szolgálta)[21]. Pontosan ennek az eleven vallási szellemmel eljegyzett játékosságnak a kiüresedése (a játék varázstalanodása) eredményezte azt, hogy az archaikus játékból nem maradt más, mint üresen zörgő héja: szórakoztatóipar és szórakoztatás − az ipari társadalmakban gyorsan növekvő egyéni szabadidő − a sivár munkától szabad idő − pokoli unalmának, tátongó ürességének éppoly sivár tartalmakkal való kitöltése.

A sport *egyfelől* tehát a szórakozássá és szórakoztatássá (szabadidő-kitöltéssé, unaloműzéssé, privátörömmé) degradálódott-üresedett játék − a *játéktalanított* játék −, melyet egy profitra orientált iparág produkál. *Másfelől* viszont a hasznosság és szükségesség oltárán feláldozott játék: a pénzre hajtó profik komoly munkája és a magánemberek éppoly komolyan felfogott, célirányosan − például egészségügyi vagy kozmetikai céllal − végzett testmunkája (a felesleges kilók leadása

[21] A játék és a szent kapcsolatáról lásd még Roger Caillois − nagyjából Huizinga *Homo Ludens*ével egyidőben született művét: *L'homme et le sacré.* Ed. Gallimard, 1938. Továbbá későbbi alapművét: *Les jeux et les hommes.* Gallimard, Párizs, 1958.

a fiatalosság, a fittség, kicsattanó egészség látszatának megteremtése érdekében, ami nem más, mint megfelelés egy olyan testképnek és emberképnek, amelynek hiányában jelentősen romlannának az egyének munkaerőpiaci esélyei). Ezzel a munkává és hasznot hozó tevékenységgé való átalakulással azonban a játék lényege vész el. A játékot munkaként végzők többsége − a profi játékosok éppúgy mint a konditermek fegyelmezetten szenvedő robotosai −, ha tehetnék, szívesen szabadulnának meg ettől a munkától, melyben a játékszerűségnek már nyoma sincsen. Persze, az amatőrök csapatjátékaiban ma is jelen van a komoly célok világában értelmezhetetlen versengés élvezete, a testmozgás fiziológiai öröme, az összehangolt csapatjátékban megtapasztalt egység boldogsága: a játék még totális kiüresedésének mai szakaszában is őriz valamit eredeti atmoszférájából. De még e távoli visszfény is csak az amatőr sport világának határain belül jelenik meg; a sportiparban foglalkozatott mai profik játékában[22] nyoma sem maradt, annak ellenére, hogy a

[22] A sportküzdelemben csak erre kiképzett és felkészített játékosok vehetnek részt, akik életük jelentős részét edzéseknek szentelik, akiknek életében a játék – a munka. A profi futballista *dolgozik* a pályán, az amatőr *játszik*. Az átmenet a félprofizmusból-félamatőrizmusból a teljes profizmusba nagyjából a hetvenes évek elején zárul le. Az átmenet tetőpontja a futballban alighanem a magyar Aranycsapat világcsodája volt: a tökéletes csapattá csiszolódott őstehetségek, futball-virtuózok szinte karneváli játékot csináltak labdarúgásból, jóllehet kétségtelenül a pénzért is fociztak már, igaz, nem piaci alapon (emlékezzünk az elhíresült Puskás-mondásra: „kis pénz − kis foci, nagy pénz − nagy foci"). Ma is vannak javíthatatlanul játékos karakterű (vagy az archaikus játéktól még el nem szakadt) nemzeti klubcsapatok és válogatottak (ilyen mindenekelőtt a brazil válogatott) és egyes játékosok is, akik a játék örömét nem képesek és nem is hajlandóak teljesen alárendelni a professzionalizmusnak, a haszonszerzésnek, a költség-haszon kalkulációnak, az eredményességnek, részesülni akarnak abból a legfőbb jóból, amit az ember számára a játék jelent. Az általános tendencián azonban ez nem változtat: a labdarúgás a játék felől mindinkább a profitszerző piaci vállalkozás felé tolódik el: munka-futballá, erő-futballá, teljesítmény-futballá, siker-futballá válik. Az Aranycsapat legnagyobb teljesítménye ilyenformán nem a virtuóz játékkal aratott világraszóló győzelmek sora, hanem az ezt

sportiparban éppen a játék az eladásra szánt produktum, ámde nem előállítói, hanem fogyasztói számára, nem mint öncélú tevékenység, hanem mint néznivaló.[23]

Maga a sport már régen nem játék, hanem termelés: a legjövedelmezőbb üzleti vállalkozások egyike, legalábbis azóta, hogy a globalizált média felületein a játék folyamatosan milliókhoz és százmilliókhoz jut el. Ennek megfelelően alakulnak át nagyszabású kereskedelmi vállalkozásokká a sportklubok,

megtetéző végzetes vereség a világbajnokság döntőjében: ilyen játéktudással *profi* csapat tétmérkőzést nem veszíthet el. De *nem profi* csapat nagyon is. Így válhat ez az utolsó pillanatban, balszerencsés fordulatok sokasága miatt elszenvedett vereség − minden drámaiságával együtt − a legnagyobb győzelemmé, amit az Aranycsapat aratott, éspedig azért, *mert a Játék győzelme volt a Sport fölött*, a Játéké, amelyben nem a gépezet legyőzhetetlensége, hanem a győzelem forgandósága, az eleven ember esendősége, egyféleképpen *maga a sors* jelenik meg − csodálatosan és félelmesen.

[23] A NOB alapító chartájában a versenyeken való indulás feltételei között mintegy száz éven keresztül ez a kitétel is szerepelt: „Nem vehetnek részt a versenyeken, akik a sportot foglalkozásszerűen űzik, továbbá akik a múltban vagy jelenben sporttevékenységükért pénzt kaptak vagy kapnak. Épp ezért megengedhetetlen, hogy az Olimpiai Játékok győztesei valaha is pénzjutalomban részesüljenek, csak díjakban részesülhetnek a megbecsülés kifejezéseként.” Bár a gyakorlatban ennek a szigorú szabálynak nem mindig volt könnyű érvényt szerezni, a NOB mindenesetre csak 1974-ben törölte az olimpiai chartából a profi és amatőr ilyen értelmű megkülönböztetését.

sportszervezetek, élükön a Nemzetközi Olimpiai Bizottsággal, „amelyet − mint Pierre Bourdieu írja − sportvezetőkből és óriásvállatok (Adidas, Coca-Cola stb.) képviselőiből álló kamarilla ural, ellenőrzése alatt tartva a közvetítési jogdíjakat és a szponzori díjak eladását, valamint az olimpiai rendező városok kiválasztását, a közvetítési jogok megszerzése stb."[24] A képernyők közvetítésével milliókhoz eljutó játékoka leghatalmasabb és leghatékonyabb hirdetési felületek, amelyeken keresztül észrevétlenül íródnak bele a látványosságba a márkanevek, a termékek reklámképei. Ehhez képest egyre inkább visszaszorul a sportgyőzelmek politikai leszüretelése: a sport mint az állami reprezentáció kiemelt színtere, mint presztízs-növelő és legitimációs forrás. Emlékezetes, mekkora szerepet játszott a hidegháború idején világrendszerek közötti versengésben a sport: az élsportolók és csapatok az ellentétes világrendszereket jelenítették meg, győzelmeik pedig egyik vagy másik világrendszer fölényét szimbolizálták, a játéktól idegen politikai téttel kiélezve a küzdelmet és felfokozva a teljesítménykényszert.

A sport politikai dehumanizációjának kezdete paradox módon (vagy látszólag paradox módon) az 1936-os Berlini Olimpiával vette kezdetét és folytatódott aztán a hidegháború évtizedeiben. A politikai dehumanizációt csak a múlt század 90-es éveitől váltotta a sport piaci-kereskedelmi dehumanizációja, amelyben a politika már csak alárendelt szerepet játszik, annál is inkább, mert a politikai reprezentáció időközben maga is a kereskedelmi marketing, a mediatizált tömegkultúra részévé

[24] Pierre Bourdieu: *Az olimpiai játékok.* In Uő: *Előadások a televízióról.* Ozirisz, 1992. 106.l.

vált[25]. A sportipar kezdetben ideologikus politikai célok szolgálatában állt (világrendszerek erőpróbája), jelenleg azonban tisztán kereskedelmi célokat szolgál. A hangsúly a játék öröme, szépsége felől mindinkább eredményessége felé tolódik el (bármi áron, de nekünk kell győznünk), ami folyamatosan dehumanizálja a sportot, mivel a dopping egyre raffináltabb és egyre veszélyesebb módszereinek alkalmazásához és drákói szigorúságú edzési módszerekhez vezet: „Az élsport egyre inkább alkalmazza az emberi test hatékony és kimeríthetetlen teherbírású gépezetté való átalakítását, különböző − biológiai és pszichológiai − tudományos eredmények felhasználásával. Az egyes nemzeteket képviselő csapatok és az államok közötti verseny egyre inkább megköveteli a tiltott ajzószerek és a kétes edzéstechnikák alkalmazását."[26]

Az eredmény-centrikusság, teljesítmény-centrikusság, siker-centrikusság nem a sportból került át az életbe, ellenkezőleg: *a piaci siker kategóriája formálja saját képére és hasonlatosságára a versenyjátékokat és ezért kerül középpontjába a győzelem, a sikeresség.* Hol van már az olimpiai mozgalom erkölcsi szabálya: a részvétel számít, nem a győzelem. Nem beszélve az ókori Olimpiáról és általában minden versenyjátékról, melyeken a derekasan küzdő vesztes (aki a játékban megengedett erőszak folytán gyakran életét vesztette az összecsapásokban)

[25] Lásd ehhez: Frenkl Róbert: *A sport az egypólusú világban.* In Korunk, 2004. 6. szám; lásd még a sport szovjet korszakának összefoglaló áttekintését: M. Ju. Prozumenscsikov: *Bolsoj szport i bolsaja politika.* Szerija „Kultúra i vlaszty ot Sztalina do Gorbacsova". ROSZSZPEN, Moszkva, 2004.

[26] P. Bourdieu, i.m. 106.l. Lásd erről bővebben: J. Hoberman: *Mortal Engines. The Science of Performance and the Dehumanization of Sport.* New York, The Free Press, 1992.

kiemelt tiszteletben részesült, mivel a versenyjáték lényege nem a puszta győzelem, hanem a harci szellem, a harci erények bizonyítása volt. Ami a nagy ókori ünnepeken − gyakran halállal végződő − testi összecsapások végén bevett gyakorlat volt, hogy ugyanis a győzelem koronája azé lett, aki belehalt a küzdelembe, míg a győztes túlélő megkoronázatlan maradt, és ha nem is részesült büntetésben, megszégyenült, ma elképzelhetetlen volna, mert tökéletesen összeilleszthetetlen a világ anyagi síkján aratott győzelem és siker kultuszával.[27]

A sport azért is válhatott a legnépszerűbb tömegkulturális pótvallássá, mivel − az ősi versenyjátékokon keresztül − valóban a vallási kultuszra megy vissza. Nem hiába karolták fel az addig lényegében privátügynek tekintett sportolást és a versenysportot a huszadik század derekán a totalitárius államok, amelyek a politikából is igyekeztek vallást csinálni.

[27] A küzdelem mind a játékokban, mind a háborúban a harcos erényeit kellett megmutassa. Nagy presztízst jelentett a versenyekből győztesként kikerülni, de a megbecsülés a vesztesnek is kijárt, ha teljes erejéből küzdött mindvégig, amíg meg nem sebesült vagy meg nem halt. A győzelem is és a vereség egyaránt az istenek döntésétől függött. A sors végzése jelent meg benne. A szégyen és megvetés csak azoknak jutott osztályrészül, akik föladták a küzdelmet, átengedték a győzelmet ellenfelüknek, nem küzdöttek teljes erőből, bátorságot és kitartást, tűrőképességet mutatva. Ezért − a harcos hősi ethoszának megfelelően − az olimpiai játékok bokszmérkőzésén vagy a kötetlen birkózásban életét vesztett ifjút vagy felnőttet gyakran mint győzteseket koronázták meg, dicsőségük pedig szüleikre és városukra szállt. Lásd erről bővebben: Norbert Elias: *A sport eredete mint szociológiai probléma. Replika,* 1998. március (29. szám), 41-54.l.

A szóban forgó államokban a sportra helyezett ideologikus (kvázi-vallásos) terhek azóta nagyrészt semmivé foszlottak. Az üdvkereső hit nem az állam ideologikus kollektivitásához és utópisztikus ígéreteihez kapcsolódik, hanem a privátember fogyasztói hitéhez („mert megérdemlem”). A győzelem állami vallása a piaci siker privátvallásába alakult át és csak így, a privátember hitén keresztül csatolható vissza valamelyest a piacot is ellenőrzésük alá vonó államok győzelem- és üdv-propagandájához.

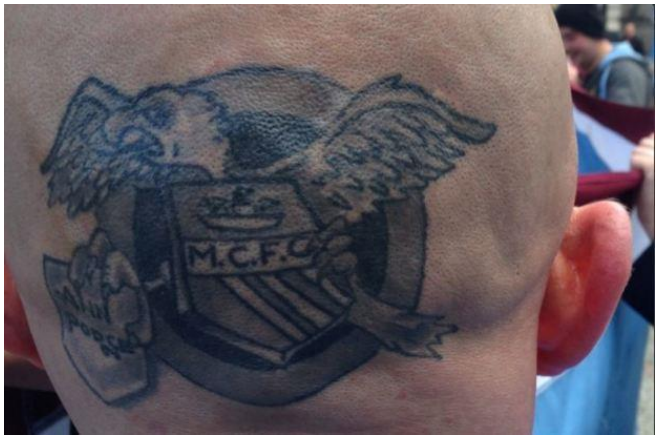

A kiindulópont megváltozott (állam helyett piac, ideologikus közösségek ködképei helyett a hús-vér fogyasztó, a privátember), de a politikai cél − reprezentáció, legitimáció, presztízs-növelés − változatlan. Csak most már ennek is a fogyasztói piac kerülőútján lehet érvényt szerezni, ami az állam végső ideológiai kiüresedését mutatja. A sport egyike azoknak a

nagy, tömegeket megmozgató és tömegeket rabul ejtő látványfelületeknek, amelyeken a globalizálódott tömegtársadalmakban a látványpolitika és élménypolitika megjelenhet. *A sportvallás tehát az állami tömegkultúra politikai vallásából mindinkább privátvallássá válik, s most már csak mint ilyet használhatja fel politikai identitásteremtésre vagy hatalomlegitimációs céljaira az állam.* Ennyiben a sportvallás mindenütt, még a sportot újra állami üggyé emelő autokratikus rezsimekben is poszt-totalitárius jellegű, mert állami reprezentációs célokra már csak a sport privátvallási elemei használhatóak fel, csak ezekből építhető fel a kereskedelmi tömegkultúra eszközeivel és szervezésmódjaival valamilyen állami típusú sportvallás.[28]

Minden sport

A sport mint új értékrendet, viselkedési mintákat, emberképet teremtő tömegvallás egyre inkább mindenre rányomja bélyegét az emberi világban. Azt mondhatnánk, valamelyest mindennek sporttá kell válnia, a sport felé kell eltolódnia, a sportszerűség jellegzetes jegyeit kell magára öltenie, ha jó színben akar föltűnni, ha a nézők hitéért folyó piaci versenybe be akar

[28] Megjegyzem: a sport piaci globalizációja, a termék eladhatóságára, a nézettség maximalizálására törekvés, a sport alárendelése a sportszer-üzletnek és a hirdetés-üzletnek, az edzők és játékosok kizárólag anyagi érdektől vezérelt vándorlása egyik országból, egyik csapatból a másikba igencsak megnehezíti a nemzeti sportok állami célból és állami módon történő felfejlesztését a világpiaci sporttermékek színvonalára, következésképpen megnehezíti a sport reprezentációs és legitimációs célú politikai felhasználását is. A sportemberek migrációjának kérdéséhez lásd: Molnár Gyula − Gál András: *A sporttal kapcsolatos migráció általános áttekintése.* In Magyar Sporttudományi Szemle, 2008. 3. szám, 12-15.

szállni. A sportosodás vagy sportizálódás (a *sportization* angolul sem túl jól hangzó, ám annál hasznosabb fogalmát Norbert Elias vezette be a szakirodalomba) azt jelenti, hogy hovatovább minden élettevékenység, minden versengésen alapuló társadalmi praxis (gazdasági verseny, politikai verseny, munkaverseny, választási kampány, hadviselés) a versenysporthoz válik hasonlatossá.

Ha − mint Huizinga már idézett kulturkritikai alapművében oly meggyőzően bemutatta − valaha az élet minden szférája a játék szakrális agonalitásával volt átitatva, akkor ma a sport versenyszelleme hatja át. *Csakhogy a sport versenyszelleme a piaci versenyt honosítja meg a játék világában.* A sport a kiüresedett agonalitás világa: üres játék és varázstalanodott versengés. A sportvallás maga is üres vallás, egyfajta érzületi és mentális séma, amelyet mindenki olyan tartalommal tölt meg, amilyennel akar, az üres versenyformát bármire ráhúzhatja. A játékforma tölti be az édes ostya szerepét, melyben a sivár ipari-kereskedelmi civilizáció legkeserűbb pirulái is lenyelhetővé válnak. *Innen nézve* nincs lényegbevágó különbség a *tőzsdejáték rekorderei* és a *munkaversenyek élmunkásai* között: élsportolók ezek is, azok is a maguk sportágában. A vállalkozókból, brókerekből, politikusokból, katonákból, művészekből, írókból, tudósokból, a gyári munkásokból ilyenformán versenyzők, a teljesítményekből rekordok, az egyes szakmák műveléséből pedig sportversenyek lesznek. Így váltja föl a *homo ludens*-t a *homo sporticus* − helyesebben szólva, a *sportsman* − mint az ember új, felsőbbrendű típusa: a sportember.

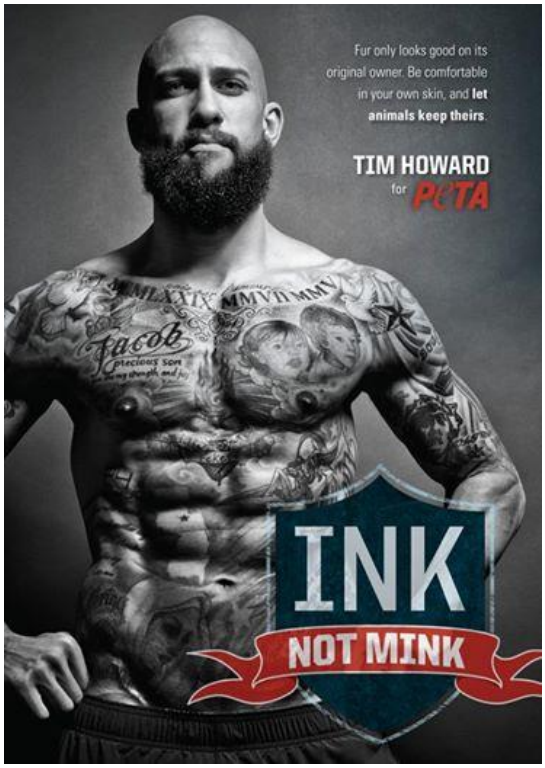

Már Johan Huizinga fölfigyel egy különös jelenségre: megjelent − írja − egy „külső, a kultúra szellemétől idegen tényező", amely „a játék irányába hajtja a világot", az „agonális érzék" (a versenyszellem) fokozódását eredményezve, és ez nem más, mint *a kereskedelmi verseny*, amely a technika, a propaganda, a kereskedelem révén a gazdaságból kiterjed a társadalmi élettevékenység szinte minden területére:

„A kereskedelmi verseny − olvassuk Huizingánál − nem tartozik az ősi, régi szent játékokhoz, az csak akkor kezdődik, amikor a kereskedelem olyan működési területeket teremt, amelyeken az egyiknek túl kell tennie a másikon, ravaszabbnak kell lennie nála. Itt hamarosan szabályokra van szükség: ezeket hívják kereskedelmi szokásoknak. Aránylag késői korokig primitív marad a kereskedelmi verseny alakja. Csak a modern közlekedés, a kereskedői propaganda és statisztika tették

intenzívvé."[29] Huizinga ezen a ponton a *rekord* fogalmára utal, amely − mint mondja − „a sportból ered" és egyszeriben a gazdaság, a kereskedelem terén is felbukkan: „A rekord mai értelmében eredetileg olyan feljegyzést jelentett, amely valami emlékezetes [pontosabban: az emlékezetben való megtartásra méltó − Sz.Á.] tettről szólt és akár egy vándor, akár egy elsőnek érkezett lovas a kocsma gerendájára véste fel. Az összehasonlító produkció és a kereskedelmi statisztika annyira vitte, hogy ez a sportelem belekerült a gazdasági és technikai életbe. Mindenütt, ahol egy ipari ténykedésnek sportszerű oldala van, valóságos diadalt ül a rekordőrület: ilyen pl. egy óceánjáró legnagyobb tonnatartalma, vagy a tengeren legrövidebb idő alatt való átkelésért adott Kék Szalag. A tisztán játékszerű elem itt háttérbe szorította a hasznossági elvet − a komolyságból játék lett. Nagyüzemek tudatosan szuggerálják a játéktényezőt munkásaikba, hogy teljesítményeiket növeljék. Így fordul meg ismét a folyamat: a játékból ismét komolyság lesz. Egy világcég vezetője a rotterdami kereskedelmi főiskolán történt díszdoktorrá avatásán ezt mondta: − *Egyszer egyik győz, máskor a másik: bátyám és én voltaképpen sohasem tekintettük másnak üzemünket, mint valami sportnak, amelyre igyekszünk megtanítani munkatársainkat és a fiatalabbakat."*[30]

A kereskedelmi vagy piaci verseny azért hasonlít a sporthoz, mert a sport eleve a versenyjáték piacosításaként jön létre. A látszat az, hogy a későmodern társadalomban mindenből

---

[29] Johan Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására.* I.m. 209-210.l.

[30] I.m. 210. l. − Kiemelés − Sz.Á.

sport lesz, a valóság pedig az, hogy *a piaci verseny* − a profitmaximalizálás − elvét terjesztik ki mindenre (a játékra is). Úgy csinálnak játékot mindenből, hogy megőrizve az agonalitás tisztán formális, külsődleges jegyeit, megfosztják a játékot lelkétől, szellemi tartalmától, öncélúságától, mindattól, ami a szükséges és hasznos világán túlemelte, és ami az osztatlan létezés paradicsomi örömével kapcsolta össze. Egy perc ideje sem marad senkinek semmire, mert szabadidejét is gyarmatosítja a piaci verseny. A munka és a szabadidő között a határok úgy mosódnak el, hogy a munkából sportot csinálnak (vagyis csapatjátéknak álcázzák a kizsákmányoláson alapuló gürcölést), míg a sportból kíméletlen munka lesz, amit a látványosság nézői előtt megint csak a játék látszata takar el.

Huizinga szerint a sporttá vált, vagyis kiüresedett, eredeti játéktermészetét elvesztett versengés formáit veszi át a kereskedelem. Valójában éppen fordítva történik: a sport a haszonszerzésre irányuló kalkulatív racionalitás vezérelte piaci versenynek (a szellemi értelemben üres agonalitásnak) a játékba való behatolásával és a játék kiüresítésével jön létre. Huizinga szerint, amikor „egy nagyüzem megalkotja saját sportközösségét, sőt, odáig megy el, hogy egy futball-tizenegyes [futballcsapat] kedvéért vesz fel munkásokat és nem alkalmasságuk miatt", akkor „újra megfordul a folyamat", amennyiben a sport oltárán feláldozzák az üzleti racionalitást, holott a sport eleve a játéknak az üzleti haszon oltárán történő feláldozásából született meg a 20. században és az idézett példában sincsen másról szó. A régi idők nagyüzemi futballcsapatának létrehozása és felfuttatása is kifejezetten üzleti érdeket szolgált, ahogyan ma ilyen-olyan klubok felvásárlása, szponzorálása, sportklubok márkanevének

használata mögött is az üzleti érdek húzódik meg, nem pedig egy-egy nagyvállalkozó vagy bankelnök sporttébolya. Huizinga példájánál maradva: a munkást csak látszólag a gyárba, valójában kifejezetten a gyár csapatába vették fel, mert egy ilyen csapat sikeres szerepeltetése a helyi vagy nemzetközi bajnokságokon folyamatos reklámot biztosított a gyárnak, a gyár termékeinek. Járulékos üzleti haszna pedig pszichológiai volt: segített tompítani a tőke és a bérmunka ellentétét azzal, hogy az elidegenült munka rabszolgáival elhitette: egyetlen csapatot alkotnak, nem bérrabszolgák, hanem sportversenyek bajnokai. Ugyanez a totális ipari államok minden gyárra, üzemre, vállalatra kiterjedő rendszerében még tovább fokozódott: elég talán az államszocialista korszak munkaversenyeire, a munkaversenyek hőseire − az élmunkásokra − és ettől elválaszthatatlan az üzemi sportklubokra és állami sportkultuszra utalni.

De nemcsak a kereskedelem válik sporttá, miután a sport kereskedelemmé vált. A tömegkultúra üzleti szemlélete, amely mindent az eladhatóság, a hatásosság oldaláról fog fel, bármely területére hatol is be az életnek, versenyszámmá, sporttá alakít át szinte mindent. Ismerjük a közbeszédben azt az ironikus fordulatot, mely szerint valaki „sportot csinál valamiből”, például valamilyen rossz szokásból (mondjuk, sportot csinál abból, hogy nem köszön beosztottainak vagy nem adja meg a tartozását), amin az értendő, hogy ugyanolyan fáradságot nem ismerő konok következetességgel ismétel meg valamit az életben, ahogyan mondjuk egy sportoló kergeti fáradhatatlanul a labdát az edzéseken.

A piac úgy „csapja agyon” az unalmat és győzi le az az érdektelenséget, hogy mindenből versenyt, versenyszámot,

vetélkedőt, rekordot csinál. Sportgyőzelemként ünneplik a művészeti és tudományos díjak elnyerését. Például a nagy presztízsű filmfesztivál díjainak átadását követően a magyar közmédiában – a „Ki a jobb? Magyarok!” lelátói rigmus szellemében − ez a híradás hangzik el: „a filmfesztiválon a magyar rendező két díjat is *besöpört*”. Vagyis „tarolt”. „Leiskolázta” a többi filmrendezőt. Több testhosszal verte a többieket. Tökéletesen érdektelen miért és ki érdemelte ki a nagy-nagy díjat, csak az számít, hogy magyar volt (a magyar nemzetnek mint versenycsapatnak a tagja), és hogy fényesen győzött. A Nobel-díjjal, az Oscar-díjjal világraszóló rekordot ért el, ami nekünk természetes, hiszen magyar volt, de most a világ is kénytelen volt tudomásul venni. Learatott minden babért. Övé, és rajta keresztül a miénk a világsiker. Ugyanúgy, ahogyan egy magyar úszóbajnok rekordja vagy a nemzeti futballválogatott sikere. A győzelem minden, és minden más semmi. Legfőbb ideje az irodalom- és művészetoktatás „sportizálása”, vagyis a szellemi kultúra egész történetének a versenysport és élsport értelmezési keretébe illesztése: a kulturtörténet unalmas elbeszélése így alakítható át költők, gondolkodók futóversenyévé, képzőművészek, zenszerzők lóversenyévé. A szépirodalom, a filmművészet, a természettudomány is legitim sportágak most már. Miért is ne lehetne a filmművészet vagy a tudomány versenysport, ha hovatovább még a vallás is azzá válik: hol egyházak versenyfutásává a hívek adományaiért vagy az állami támogatásért, hol pedig papok versengésévé: Indonéziában például nemrégiben televíziós imám-versenyt rendeztek, az Egyesült Államokban pedig bevett televíziós műfaj az evangéliumi térítők versengése. Egy csöpp üzleti fantáziával vagy

politikai rátermettséggel mindenből sportot lehet csinálni, csak akarni kell.

* * *

A sport egyfajta másvilágot alkot. Ellenvilágot, túlvilágot, amely időtlenül honol e világon kívül, de amelynek kapuja mindig nyitva állnak az ipari-fogyasztói világ sivárságából, a fegyelmi társadalom, a piaci és a bürokratikus gépezetek őrlő állkapcsai közül menekülő tömegek előtt. Nyitva áll, ha valójában nem vezet is máshová, mint e világ egyik bugyrából a másik bugyrába: a megélhetésért, fogyasztói javakért, a pénzért folyó sivár hajsza bugyrából a szórakoztatóipari sivárság bugyrába, ahol a lemerült, elfáradt „ember-elemet” nap mint nap feltöltik.

A *játék* másvilágában valóban a Földi Paradicsom, az Aranykor jelent meg, éspedig nem megrendelhető módon, bármikor bárkinek leszállított vigaszként, hanem az adott közösség egésze által *megélt valóságként*, az ember földi létezésének legjobb lehetőségeként, amely a játékban valóra vált. A játéktalanított játék − a sport − másvilágának üressége és a valóságos élettől való izoláltsága ezzel szemben mindinkább a pokol, a gyötrelem és rabság helyének szcénáit idézi: iparilag

állítják elő, piacon értékesítik, bármikor, bárhol bárki megveheti, letöltheti, elidőzhet benne pár órára, tetszése szerint használhatja örömszerzésre vagy néphülyítésre, privátparadicsomként vagy állami paradicsomként, esetleg is-is, az ipari-fogyasztói társadalom politikai berendezkedésétől függően.

A játékban megvalósuló közös szabadságot és boldogságot kiüresítő sportvallás üdvözülést ígér, de a sivárság *e világával* csak a sivárság *másvilágát* képes szembeállítani. A sportvallás hívő tömegei egyhelyben taposnak vagy éppen menetelnek, ugyanannak a „valóvilágnak" sarát dagasztják az ipari termelés és a termelő fogyasztás, a munkarobot és a szórakozásrobot idejében egyaránt. Ebből a velejéig hamis világból nincs menekvés. Azért nincs, mert − mint Kafka írja egyhelyütt − "egy hazug világból a hazugságot még az ellentétével sem irthatjuk ki; csak úgy, ha egy igaz világra váltjuk."[31] De hogyan? Nos, nem kell ehhez más, mint egyetlen, *teljes* belső fordulat. A világban való emberi létmód *teljes* megváltoztatása, hogy újra, bár most már nemcsak érzékileg, hanem szellemileg is megpillanthassuk azt, aminek a bűnbeesés óta egyfolytában háttal állunk: a Föld Bolygó kozmoszban keringő paradicsomkertjét, és kezdetét vegye végre az igazi idő: *a játék ideje*.

[31] Franz Kafka: *Az én cellám − az én váram.* Európa Könyvkiadó, 1989. 35.l.

Függelék

A sportállam

A szuverén nemzeti sportállamban egyetlen stratégiai ágazat létezik: a sport; egyetlen alaptörvény: a sporttörvény; a nagy nemzeti célok pedig sportcélokként körvonalazódnak és csapatgyőzelmekben valósulnak meg: az uniós bajnokságon két vállra kell fektetni Brüsszelt, vereséget kell mérni a pénzügyi válságra és az eladósodásra, le kell mosni a pályáról a költségvetési hiányt. Az uniós csapatok között jelenleg a megújult Kárpát-medence vezeti a harcot és a Cseh Érchegység felel neki.

A sportállamban valamiképpen minden sporttá válik: élsporttá, versenysporttá, tömegsporttá, látványsporttá, csapatsporttá, extrémsporttá, attól függően, mikor milyen terepen, milyen versenyszámban kell indulnia, milyen kihívással kell megküzdenie a nemzet államának. A sportállampolgár állandóan edzésben van, büszke öntudattal néz föl edzőjére − az államra −, kinek durva külseje és vad ordibálása érző szívet takar. A sportállampolgár tudja, hogy a nemzet edzőjének − az államnak – az erőnléte a nemzetet alkotó állampolgárok erőnlététől függ, márpedig az edző erőnléténél semmi nem fontosabb, mert csak erős edző − erős állam − vezetheti a sportállampolgárokat világraszóló új győzelmekre.

Igazi sportállamban, igazi sportköztársaságban, igazi parlamentáris sportdemokráciában a vezető posztokat is sportemberek töltik be. De még azok a másodvonalbeli kormányzati politikusok is, akik sportembereknek aligha

nevezhetők, folyvást hitet tesznek a sport, a sportolás, a fegyelmezett, sportszerű életmód, egyszóval az erő és egészség mellett, sportemberekkel veszik körül magukat, sportemberekre támaszkodnak, sportügyi tanácsadóikkal hányják-vetik meg a nemzet ezer gondját és baját. A sportállamban szüntelenül monumentális sportlétesítményeket terveznek és építenek; világraszóló sportesemények rendezési jogáért küzdenek foggal és körömmel; fölkarolják a versenysportot, kiemelten kezelik a látványsportokat, támogatják a tömegsportot, bevezetik a mindennapi kötelező testedzést. Egyelőre csak az iskolákban, aztán majd a többi munkahelyen, üzemekben, irodákban, lakótömbökben, aprófalvakban is. Vagy sportolni fogunk és egészségesek leszünk, vagy elveszünk egy szálig! A sportállamban még a szabadság is sport lesz − a parlamenti választás például egyfajta politikai gimnasztika −, az állampolgárok pedig ujjongó sporttársakként-sorstársakként ölelkeznek össze minden újabb győzelem után − határon innen és határon túl.

A sportállam ősmintáját a totalitárius államok teremtették meg. A totalitárius rendszerek, mint ma már tudjuk, nem szörnyű kisiklások, nem abnormális fejlemények voltak: valójában csak a későmodern társadalom normáját testesítették meg abnormális módon. A totalitárius sportállam is mindent megtett a sportért, kultiválta az egészséget, a kisportolt testet, a fizikai, sőt, biológiai erőt; olimpiai győzelmekben és gimnasztikai parádékon gyönyörködött el a felsőbbrendű faj vagy a munkásosztály kidolgozott izmainak játékában, csakhogy a legfőbb sportágak, melyekben világraszóló győzelmeket aratott, a háború és a szervezett emberirtás lettek.

A nem-totalitárius sportállamban finomul a kín: itt a háború nem a sport más eszközökkel való folytatása, hanem megfordítva: a háború más eszközökkel folytatása a sport. A sport már nem a totalitárius állam reprezentációja, legitimációs csodafegyvere, nem a tömegtársadalmat kordában tartó fegyelmező és militarizáló (értsd: háborúra előkészítő) gyakorlatozás, hanem a spektákulum társadalmának legnagyobb szabású látványossága, a legjövedelmezőbb tömegkulturális üzletágak egyike, amelyen keresztül a politika a leggyorsabban jut el a tömegek szívéig és agyáig.

A közpénzből finanszírozott látványsport az állam tömegkulturális reprezentációjának olyan nagy hatású eszköze, amelyhez képest az elitkultúra − vallási, tudományos és művészeti kultúra − hatása a nullával egyenlő. A sportállam a hasznavehetetlen, a nemzetállam erejét nem gyarapító, sőt, olykor kifejezetten tékozló, parazita elitkultúrát megveti, ímmel-ámmal üldözi, és teljes mértékben negligálja: az állam nem szórhatja haszontalanságokra a nemzet drága pénzét. Ezzel szemben az állam bőkezűen támogatja a tömegkulturális látványosságipar részét képező sportot, hiszen abból egyszerre húzhat legitimációs, reprezentációs és agitációs hasznot: mindazok az unalomig hivatkozott értékek, életviteli sémák és magatartás-minták, amelyek a tekintélyelvű etatizmus retorikájában semmitmondóan, élettelenül hatnak (erőnlét, erős nemzet, egészséges nemzet, csapatjáték, szívós munka, kitartás, sikerre-győzelemre-orientáltság) az élsportban megelevenednek, megszemélyesülnek, közvetlenül testi reprezentációt nyernek.

A demokratikus sportállam végső soron a látványosságállam illiberális változata. A társadalom edzőjeként

fellépő, rendet − fegyelmet és figyelmet − követelő, a sportszerűtlenségeket szigorúan megtorló állam tekintélyelvű arcának komolyságához legjobban a sport tömegkulturális mintája illik. A sport komoly dolog. Mint általában minden testi attrakció, testi bravúr, fizikai erőmutatvány. A sportolók arcán megjelenhet a nyertes megkönnyebbült mosolya, de a sportolásban nincs helye a nevetésnek. A győzelem mámora és a vereség kínja is komoly. Az ellenségesen egymásnak feszülő szurkolói táborok felelgető, mutogató szavalókórusainak átok- és szitokformuláiban gyakran jelenik meg a hencegő gúny, a káröröm, de nincs helye a felszabadult nevetésnek. A sport komolysága komolyságot követel a szurkolóktól is. A „fan" – a fanatikus vagy önmagát fanatizáló szurkoló − önfeledt, feltétel nélküli, szerelmes azonosulása saját csapatával, kizár minden nézőpontot, ahonnan hétköznapi módon, a maga viszonylagosságában, komolytalanságában pillanthatná meg szerelmes rajongása tárgyát, vagy saját egzaltált viszonyát e tárgyhoz. Az abszolútum nem tűri a nevetést. Nemcsak a vallási szerelemben nem tűri, amely csakugyan a tökéletes Istenre irányul, hanem a hétköznapi szerelemben, és a politikai szerelemben sem, amelyben a rajongó megszállottság, az erotikus izgalom kvázi-vallási jelleget ölt, hiszen a kizárólagosan fölfogott másik ember vagy a politikai vezér istenítésén alapul. Nem képez kivételt ez alól a sport szerelme sem, akár egy csapatra, klubcsapatra vagy nemzeti csapatra, akár egyetlen sportolóra, szuperhősre, celebre irányul. A szurkolói hit is monoteista, vagy másként: a sportszerelem is monogám. A rajongás egyfajta, határokat nem ismerő elvakultság, amely gyakran ragadja extatikus tettekre megszállottját. Ez nemcsak a szerelmét lekicsinylő és kigúnyoló ellen-szurkolótáborral szemben nyilvánulhat meg, akik ugyancsak

szerelmesek, csak másba, hanem saját szerelmével szemben is, ha valamiért csalódik benne. A szerelemtől megittasult szurkoló egy pillanat alatt átváltozhat gyűlölettől megittasult képrombolóvá (istenkép-rombolóvá), aki ugyanazon a hőfokon fogja gyűlölni kedvenc csapatát és bajnokát, ahogyan imádta, ugyanis más módon nem képes érzelmileg leválni tárgyáról, megszabadulni tőle. De mind a szerelem, mind a gyűlölet komoly dolog, amely kizárja a nevetést.

A sportállam autoritárius komolysága nyilvánvalóan szemben áll a liberális látványosságállam komolytalanságával: bohóckodásaival, léhaságaival, szórakoztató bulvárosodásával; és szemben áll a liberális jogállam cseppet sem szórakoztató, inkább unalmas és bosszantó szakpolitikai komolyságával, jogi szőrszálhasogatásával. A sportállam ilyenformán egyfajta harmadik út, amelynek idáig egyetlen teljes értékű modellje létezik, az, amelyet az ízig-vérig sportember Vlagyimir Putyin teremtett meg Oroszországban. Nemigen van manapság olyan hatalomközeli orosz politikus, aki ne tudna valamilyen sportteljesítményt felmutatni, hogy ezzel igazolja létezését a politikai szurkolótábor előtt, aki pedig már öreg ehhez, az igyekszik demonstrálni elkötelezettségét az új állam robosztus erejét reprezentáló nemzeti sport mellett, egymás után szerezve meg a nemzetnek ilyen-olyan világbajnokságok rendezési jogát. A legfrissebb orosz példa: a milliárdos Prohorov, aki mint afféle erős ember, nemrég vállalkozott az agonizáló orosz liberális párt (SZPSZ) megmentésére, a képernyőn viszont idáig csak ördöngös hullámlovasként volt látható. Állítólag más sportágakban is elég jó. Putyinról pedig, aki eddig sem csak cselgáncsban volt elsőrangú, most tudhatta meg a nagyközönség, hogy hokizni tanul,

mert ez a legnépszerűbb orosz sport nem maradhat ki a nemzet első számú vezetőjének és reprezentánsának életéből. Talán csak Medvegyev elnök nem igazi sportember, de mit lehet várni attól a politikustól, akinek az a nehéz feladat jutott osztályrészéül, hogy az orosz állam ellágyultan Nyugatra tekintő liberális arca legyen? Persze azért ő is kiveszi a részét a sportállam életéből: sportosan öltözködik, sportosan jár-kel, egyszer-egyszer teniszezés közben is kamera elé került már, de láthatta a sportszerető orosz közönség sítalpakon, sí-szemüvegben bukdácsolni Putyin mellett valamelyik orosz síparadicsomban. Mindenesetre a putyini rendszer határtalan sportkultusza, a csecsen Kadirov elnök hatalmas futballstadionjai és legyőzhetetlen nemzeti válogatottja vagy a magyar kormányfő futball-rajongása és államépítő sportpolitikája egy tőről fakadnak: mindannyian a hagyományos erős államot igyekeznek újrateremteni a posztmodern látványosságállam Kelet-Európára szabott, autokratikus modelljében: a sportállamban. Így például a magyar sportállam mindenekelőtt futball-állam, amelynek vezetője – maga is ex-futballista – a középcsatár politikai posztján rúgja a gólokat országnak és világnak, és akinek lábáról, mint egykori edzője mondta róla, „csak örökölni lehet a labdát”, maga a politika pedig csak a futball folytatása más eszközökkel, mint arra a futball területéről a politikára átvitt kifejezések egész tárháza utal az utóbbi másfél évtizedben („egészpályás letámadás”, „erőfutball” stb.)

De a sportállam nemcsak látványosságállam, hanem munkaállam is. Ki ne tudná, mennyi hajtás, mennyi munka van egy-egy sporteredményben? Az élsportoló olyan, mint a sztahanovista élmunkás. Ő az új nemzeti kánon, vagyis a

mintakép, akit követni kell. Élsport, élsportolók, él-állam, amely kicsivel mindig a többi állam előtt jár és egyik rekordot dönti meg a másik után. Ámde a sport − és vele együtt az erő és egészség − állami kultusza valójában a munkaerőpiacra (főleg az állam adminisztratív kényszermunkaerő-piacára) visszaterelt vagy visszaparancsolt fogyasztói tömeg pszichológiai tréningjének, testi felkészítésének és megfegyelmezésének eszköze. Így törik be a testeket a poszt-jóléti, ámde annál nemzetibb munkatársadalom kaszárnyarendjébe. A szociális bajok, a lelki restség és az ismert népbetegségek sporttal, egészséges életmóddal való állami gyógyítása, az „egészséges nemzet" eszménye mögött meghúzódó politikai cél kettős: egyfelől így lehet előállítani olcsó, igénytelen, gyorsan mozgósítható, fegyelmezett munkahadsereget az egészségügyi és szociális ráfordítások minimalizálásával; másfelől így fokozható a nemzettest bővített újratermelése: a népességszaporulat.

A sportállam olyan, mint a sportszív. Kicsit nagyobb a kelleténél. A jogállamnál nem is kicsit. Persze, a jogállamnak tudvalévőleg nincs szíve. A sportállamban viszont sohasem a jogé, hanem a szívé − a vérző, bolond, hajthatatlan, legyőzhetetlen, rajongó szívé − az utolsó szó. Ezért kell aztán a sportállamnak állandóan hajtania magát és hajtania állampolgárait is. Ha ugyanis a rendkívüli erőfeszítéseket követelő hajtás alább hagyna, az iram lankadna, a mozgósítás megszűnne, a sportállam − miként a sportszív − sorvadásnak indulna, zsugorodni kezdene, és rövidesen beállna a rendszerhalál. Ezért nem várható, hogy a sportállam pihenőt engedélyezzen, sőt, kénytelen fokozni az iramot: a pörgést és hajtást. Egészen addig, míg egy szép nap bele

nem szakad. Ez már minden sportszív, minden sportállam elkerülhetetlen végzete.